

Üftâde Divanında Zikir

Arş. Gör. Muhammet Hamza Çoban | ORCID: 0009-0008-2620-0381 | mhamzacoban@gmail.com
Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Öz

Mehmed Muhyiddin Üftâde Efendi 16. yüzyılda Bursa'da yaşamış önemli bir irfan şairi ve mutasavvıftır. Küçüklüğünden itibaren tasavvufi bir çevrede yetişen Üftâde, Celvetiyye tarikatının piri olarak bilinmektedir. Hemen her mutasavvıf gibi şiirle iştiğal eden Üftâde Efendi, içerisinde altmış civarında manzume bulunan bir divana sahiptir. Şiirlerini zahidane bir üslupla, sade ve anlaşılır bir Türkçeyle kaleme alan Üftâde, şiirlerinde dünyanın fâniliğinden bahsetmiş, insanları Allah'a ibadete ve itaate davet etmiştir. Üftâde, Allah'a ibadete davet ederken zikre ayrı bir önem atfetmiştir. O, zikri insanı Allah'ın rızasına ve cemâline kavuşturan bir rehber olarak görmektedir. Seyr ü sülûkta ilerlemek isteyen ve Allah'a vasıl olmak isteyenlere daima zikri tavsiye eden Üftâde, zikrin sadece dilde kalmayıp kalbe de tesir etmesi gerektiğini öğütlemektedir. Üftâde divanında bulunan şiirler incelendiğinde zikir konusunun önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Üftâde bazen şiirin tamamında, bazense belli beyitlerde zikre temas etmektedir. Bu çalışmada Üftâde divanında yer alan zikirle ilgili şiirler incelenmiş ve Üftâde'nin zikre olan bakışı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Tasavvuf, Edebiyat, Üftâde, Divan, Zikir.

Atıf Bilgisi: Çoban, Muhammet Hamza. "Üftâde Divanında Zikir". *Marifetname* 10/2 (Aralık 2023), 725-751.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1375621>

Geliş Tarihi	13.10.2023
Kabul Tarihi	06.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Muhammet Hamza Çoban)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Dhikr in Üftāde's Dīvān

Res. Asst. Muhammet Hamza Çoban | ORCID: 0009-0008-2620-0381 | mhamzacoban@gmail.com

Siirt University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Department of Turkish Islamic Literature, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Abstract

Mehmed Muhyiddin Üftāde Efendi is a significant mystic poet and Sufi who lived in Bursa during the 16th century. Raised in a Sufistic environment from an early age, Üftāde is known as the spiritual guide of the Celvetiyye tariqat. Much like almost every Sufi, Üftāde Efendi engaged with poetry and had a dīvān (collection of poems) comprising around sixty odes. He penned his poems in an ascetic style, utilizing simple and understandable Turkish, where he discussed the transience of worldly life, inviting people to worship and obey Allah. Üftāde accorded special importance to dhikr (remembrance of Allah) while calling people to worship. He regarded dhikr as a guide that brings individuals closer to Allah's pleasure and beauty. Consistently advising those who wish to progress in spiritual path (sayr u sulūk) and aspire to reach Allah to engage in dhikr, Üftāde emphasizes that dhikr should not only resonate on the tongue but also affect the heart. Upon examining the poems in Üftāde's dīvān, it is apparent that the subject of dhikr holds a significant place. In some instances, Üftāde addresses dhikr in the entirety of a poem, while in others, he touches upon it in certain verses. This study has examined the poems related to dhikr in Üftāde's dīvān and analyzed Üftāde's perspective on dhikr.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Islamic Mysticism, Literature, Üftāde, Dīvān, Dhikr.

Citation: Çoban, Muhammet Hamza. "Dhikr in Üftāde's Dīvān". *Marifetname* 10/2 (December 2023), 725-751.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1375621>

Date of Submission	13.10.2023
Date of Acceptance	06.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Muhammet Hamza Çoban)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Klasik edebiyatımızın beslendiği en önemli kaynakların başında dinî kültür gelmektedir. Hemen her şairin divanında az veya çok miktarda dinî ifade ve vurgulara rastlamak mümkündür. 16. yüzyılda yaşamış önemli bir mutasavvıf ve şair olan Mehmed Muhyiddin Üftâde Efendi de divanında topladığı şiirlerde dinî konulara çokça yer vermiştir.

Şiirlerinde ibadete çokça vurgu yapan Üftâde'nin ibadetler içerisinde en fazla üzerinde durduğu konuların başında zikir gelmektedir. O, zikri insanı karanlıklardan aydınlığa çıkaracak bir kandil gibi görmektedir. Şiirlerinde muhatabını daima zikre ve ibadete teşvik eden Üftâde, zikrin dilden kalbe indirilmesine büyük önem vermektedir.

Ülkemizde Üftâde divanı ile ilgili çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır.¹ Çalışmamızın amacı Üftâde divanında zikir ile ilgili şiirleri incelemek ve buradan hareketle Üftâde'nin zikre olan bakışını tespit etmektir. Birinci bölümde Muhyiddin Üftâde'nin hayatı, daha sonra ilmî ve edebî şahsiyeti üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Üftâde divanında zikir konusu ele alınmıştır. Çalışma hazırlanırken öncelikle Üftâde divanında zikre temas eden şiirler

¹ Dr. Mustafa Bahadıroğlu 1990 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Üftâde, Tasavvufi Görüşleri ve Celvetiye Tarikatı" başlıklı bir yüksek lisans tezi çalışmıştır. Tuğrul Çağrı Toysal 2009 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı'nda "Üftâde Divanı (Transkripsiyonlu Metin – Dil İncelemesi - Dizin)" başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Adem Kıyıcı 2019 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nda "Üftâde Dîvânı'nda Dinî Tasavvufî Muhtevâ" başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Derda İlhan'ın 2020 yılında hazırladığı Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nda Üftâde Divanı "(İnceleme – Metin)" başlıklı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ali Murathan Dikel de yine 2020 yılında Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Tasavvuf Kültürü ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda "Hz. Üftâde'nin Divân'ında Tevhid Kavramı" başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

toplanmıştır. Bu şiirlerin bir kısmı bir manzumenin bütününe oluştururken, bir kısmı ise manzumenin sadece bir beytinde veya bendinde geçmektedir. Şiirler italik yazılmıştır. Verilen şiirler önce günümüz Türkçesine çevrilmiş, daha sonra şerhe imkân bulunan şiirler detaylı açıklamalarla şerh edilmiştir.

1. Mehmed Muhyiddin Üftâde Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

İsmi Mehmed, lakabı Muhyiddin, mahlâsı ise Üftâde olan Mehmed Muhyiddin Üftâde Efendi hicrî 900 (miladî 1495) yılı civarında Bursa'da dünyaya gelmiştir.² Babası Manyaslı Mehmed Efendi, zamanın şeyhlerinin sohbet meclislerine katılan sûfî meşrepli bir insandır.³ Üftâde Efendi küçük yaşlarından itibaren Bursa'da bulunan Selçuk Hatun Camii'nde Muslihuddin Efendi isminde bir zatın yanında ilim tahsiline başlamış ve bu zata karşı derin bir muhabbet beslemiştir. Öyle ki, bir gün hocası Muslihuddin Efendi'ye intisap etmek istemiş, fakat hocası Üftâde'nin daha küçük yaşta olması sebebiyle bunu kabul etmemiştir.⁴ Üftâde Efendi küçük yaşlarında Muslihuddin Efendi'nin yanı sıra Abdal Mehmed isminde keramet sahibi bir veliden de istifade etmiştir.⁵ Çocukluğunda babasının yönlendirmesiyle istemediği halde ipekçilik mesleğiyle uğraşmıştır.⁶

² Üftâde, Mehmed Muhyiddin, *Üftâde Divanı*, haz. Mustafa Bahadıroğlu (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 17; Nihat Azamat, "Üftâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/282.

³ Hacer Ekici, *Vâkıât-ı Hüdâyi'nin Tahlil ve Tahkiki (1 Rabîu'l-âhir-9 Şevvâl/987)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017), 7.

⁴ Sami Bayrakçı, *Meşhur Osmanlı Sûfîlerinden Üftade (1490-1580) ve Hal-i Tarikat İsimli Eseri (Metin Transkribe ve Tahlili)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010), 8.

⁵ Üftâde, Mehmed Muhyiddin, *Üftâde Divanı*, 18; Ekici, *Vâkıât-ı Hüdâyi'nin Tahlil ve Tahkiki (1 Rabîu'l-âhir-9 Şevvâl/987)*, 8.

⁶ Bayrakçı, *Meşhur Osmanlı Sûfîlerinden Üftade (1490-1580) ve Hal-i Tarikat İsimli Eseri (Metin Transkribe ve Tahlili)*, 8.

Üftâde Efendi on yaşında iken Bayramiyye tarikatının halifelerinden Hızır Dede ile tanışmış ve ona intisap etmiştir. Hızır Dede'nin teşvikiyle ilim tahsiline yoğunlaşırken bir yandan da seyr ü sülûkta ilerlemeye başlamıştır. Sekiz yıl boyunca şeyhine hizmet eden Üftâde Efendi on sekiz yaşına geldiğinde şeyhi Hızır Dede vefat etmiştir.⁷ Hızır Dede'nin vefatından sonra başka bir şeyhe intisap etmeyen Üftâde, şeyhinin vefatı üzerine çok üzülmüş ve büyük sıkıntılar çekmiştir. Fakat daha sonra keşfi açılmış ve üveysî tarikle kemâle ermiştir.⁸ Üftâde'nin Hızır Dede hayattayken ondan hilâfet alıp almadığı hususunda iki görüş bulunmaktadır. Çoğunluk görüş Hızır Dede'nin sağlığında Üftâde'ye hilâfet verdiğini söylerken, bir kısmı ise Üftâde'nin şeyhi vefat ettikten sonra üveysî tarikle hilâfet aldığını söylemektedir ki kendisi de şeyhi vefat ettikten sonra keşfinin açıldığını ifade etmektedir.⁹

Üftâde Efendi bir süre başta Ulu Cami olmak üzere Kayhan ve Namazgâh gibi muhtelif camilerde ve mescitlerde imam-hatiplik ve müezzinlik vazifelerini icra etmiştir. Halk, Üftâde'nin camilerde vermiş olduğu vaazları büyük bir ilgiyle takip etmekteydi. Buradan anlaşılıyor ki Üftâde Efendi bu dönemde irşat faaliyetlerini daha çok camilerde gerçekleştiriyordu. Aziz Mahmud Hüdâyî de kendisini Kayhan Camii'nde tanımış ve daha sonra dervişleri arasına dâhil olmuştur.¹⁰ İsmail Hakkı Bursevi Kitâb-ı Silsile-i Celvetiyye'sinde onun güzel sesli olduğunu,

⁷ Turgut Koçoğlu, *İki Kutup Hüdâyi ve Üftade Bir Eser Vakıat Tercümesi* (Ankara: Laçın Yayınevi, 2014), 12.

⁸ Üftâde, Mehmed Muhyiddin, *Üftâde Divanı*, 20; Mustafa Kara, *Bursa'da Tekkeler ve Tarikatlar* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2012), 515; Bayrakçı, *Meşhur Osmanlı Süfîlerinden Üftade (1490-1580) ve Hal-i Tarikat İsimli Eseri (Metin Transkribe ve Tahlili)*, 10.

⁹ Kara, *Bursa'da Tekkeler ve Tarikatlar*, 514.

¹⁰ Üftâde, Mehmed Muhyiddin, *Üftâde Divanı*, 21.

Bursa Ulu Camii'nin minaresine çıkıp ezan okuduğu vakit halkın onu dinlemek için toplandığını söylemektedir.¹¹

Kendisine Emir Sultan Camii hatipliği teklif edildiğinde halkın yoğun ısrarına rağmen ilk başlarda kabul etmeyen Üftâde Efendi, daha sonra bir rivayete göre rüyasında (yahut keşfinde) Emir Sultan'ın ricası üzerine bu vazifeyi kabul etmiş ve buradan aldığı maaşı da dervişleri arasında taksim etmiştir.¹² Emir Sultan Camii'ndeki vazifesini ömrünün sonuna kadar sürdüren Üftâde Efendi, daha sonraları Uludağ'ın eteklerinde bir tekke ve cami yaptırmış ve burada irşat ve Celvetiyye tarikatının talimiyle meşgul olmuştur. Ömrünün sonlarında Emir Sultan Camii'ne gidemediği zamanlarda yerine nâib-i hatip olarak Haleblizâde Mahmud Efendi isminde bir müridini vazifelendirmiştir.¹³

Dönemin siyasi ve politik meselelerine çok fazla karışmamakla birlikte Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı yürüttüğü mücadeleyi desteklemiş ve Safevilerin Şîi/Râfîzî yayılcılığının karşısında durmuştur. 986/1578'de Safevi ordularını ağır bir bozguna uğratan Lala Mustafa Paşa'ya müridi Aziz Mahmud Hüdâyî'ye yazdırmış olduğu mektupta sahabe-i kirâmın intikamını alması için dua etmiştir.¹⁴

Uzun bir ömür süren Muhyiddin Üftâde Efendi, hicrî 12 Cemâziyelevvel 988 (25 Haziran 1580) tarihinde¹⁵ vefat etmesinin

¹¹ İlyas Efendi, *İsmail Hakkı Bursevi'nin Kitabı's-silsileti'l-celvetiyye'si* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1994), 111.

¹² Kara, *Bursa'da Tekkeler ve Tarikatlar*, 516.

¹³ Kara, *Bursa'da Tekkeler ve Tarikatlar*, 516; Üftâde, Mehmed Muhyiddin, *Üftâde Divanı*, 21.

¹⁴ Kara, *Bursa'da Tekkeler ve Tarikatlar*, 517. (Anladığımız kadarıyla eserde miladî tarihe 1578 yerine sehven 1587 yazılmıştır. Zira Lala Mustafa Paşa 1580 yılında vefat etmiştir.)

¹⁵ Azamat, "Üftâde", 42/282.

ardından vasiyeti üzerine Bursa'da Üftâde Camii'nin yanında bulunan türbeye defnedilmiştir.

1.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Muhyiddin Üftâde Efendi mutasavvıf olmasının yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimlerde de önemli derecede müktesebata sahip bir âlimdir. Nitekim yıllar boyunca muhtelif camilerde yapmış olduğu vaazlar da onun ilmî derecesine işaret etmektedir. Şer'î ilimlerin yanı sıra Arapça ve Farsça'yı da iyi derecede bilen Üftâde Efendi, vaazlarında Mesnevî ve Füsûsü'l Hikem'den nakiller yapmıştır. Tasavvufu hiçbir zaman şeriatın ayrı tutmamış, şeriata ve Hz. Peygamber'in sünnetine son derece ehemmiyet vermiştir. Onun bu hassasiyeti, başta Aziz Mahmud Hüdâyî olmak üzere kendisinin rahle-i tedrisinden geçen dervişlerine de sirayet etmiştir.

Üftâde Efendi de hemen her mutasavvıf âlim gibi şiirle iştilal etmiş divan sahibi bir şairdir. Şiirlerinde "Üftâde" mahlasını kullanmıştır. Hem hece hem de aruz vezninde zahidane bir üslupla şiirler yazmıştır.¹⁶ İlâhî aşk, nefis terbiyesi, zikir, Allah'a itaat ve dünyanın fâniliği onun şiirlerinin başlıca temalarını oluşturmaktadır. Şiirlerini halkın rahatça anlayabileceği bir sadelikte yazmaya özen göstermiştir. Şiirlerindeki üslubu ve dilinin sadeliği bakımından Yunus Emre'nin izinden gittiğini söyleyebiliriz. Şiirlerinden bazıları daha sonra bestelenerek tekkelerde ve dergâhlarda ilâhi olarak okunmuştur.

Vahdet-i vücud düşüncesini benimsemekle birlikte şiirlerinde şathiye üslubundan kaçınmış, şeriatın hudutlarını zorlayan (veya aşan)

¹⁶ Aruzla yazdığı şiirler çoğunluktadır.

ifadelerden sakınmıştır. Şiirde dahi olsa şeriatın zahirine riâyet edilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁷

1.3. Eserleri

1.3.1. Vâkıât

Celvetiyye tarikatının ilk yazılı kaynağı olan bu eser, esasen Üftâde'nin bizzat kaleme aldığı bir eser değildir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi Muhyiddin Üftâde'ye intisap ettiği günden hilafet aldığı zamana kadar geçen sürede (üç yıl) şeyhinden duyduklarını yazarak vücuda getirdiği eserdir. Eserin dili Arapçadır. Aslı üç cilt olmasına rağmen son cildi kayıptır.¹⁸ Üftâde ile Hüdâyî'nin arasında geçen sohbetleri, Üftâde'nin yapmış olduğu dinî ve tasavvufî vaazları ve bazı rüya tabirlerini ihtiva etmektedir.¹⁹ Eser, Celvetiyye tarikatının temel düsturlarını vazetmesi bakımından da ayrı bir ehemmiyeti haizdir. Söz konusu eser Aziz Mahmud Hüdâyî'nin eserleri arasında da zikredilebilir. Zira eseri kaleme alan Hüdâyî'dir. Bununla birlikte eserin muhtevası ise Üftâde'ye aittir.

Eser ile ilgili çeşitli yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır.²⁰ Ayrıca Turgut Koçoğlu'nun Vâkıât ile ilgili “İki Kutup: Hüdâyî ve Üftâde Bir Eser: Vâkıât Tercümesi” başlıklı bir eseri bulunmaktadır.

¹⁷ Bazı sûfiler manevî olarak keşfetmiş oldukları ve şer'î açıdan izahı oldukça zor olan bazı meseleleri doğrudan, olduğu gibi söylemeyi tercih etmiştir. Bu durum çeşitli çevrelerde uzun tartışmalara neden olmuş, hatta söz konusu sûfiler bazı çevreler tarafından tekfir dahi edilmiştir. Üftâde Efendi ise bu tür mevzularda daha çok Cüneyd-i Bağdâdî'nin çizgisini benimsemiş, şer'î açıdan izahı güç konularda itidalli konuşmayı tercih etmiştir.

¹⁸ Kara, *Bursa'da Tekkeler ve Tarikatlar*, 524.

¹⁹ Ekici, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki (1 Rabîu'l-âhir-9 Şevvâl/987)*, 20.

²⁰ Hilal Çetin, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin tahlil ve tahkiki (17 Ramazan 986/30 Rebiü'l ahir 987)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017); Ekici, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki (1 Rabîu'l-âhir-9 Şevvâl/987)*; Mustafa Nalbat, *Vâkıât-ı Hüdâi'nin tahlil ve tahkiki (II. Cild)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017); Zehra Gökmen, *Hüdâyî'nin Vâkıât-ı Üftâde İsimli Eserinin Muizzüddin Celvetî Tarafından Yapılan Tercümesi (Metin ve İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019).

1.3.2. Divan

Divanı ilk defa Bursalı Mehmed Tahir Efendi tarafından 1328/1910 yılında eski harflerle basılmıştır. Dr. Mustafa Bahadıroğlu 1995 yılında “Celvetiyye'nin Piri Hz. Üftâde ve Divanı”nı yeni harflerle yayınlamış, daha sonra ise divan kısmı bir giriş yazısıyla birlikte müstakil olarak neşredilmiştir. Paul Ballanfat Üftâde divanını “Le divan Hazret-i Pîr Üftâde” ismiyle Fransızca'ya tercüme etmiş, Angela Culme-Seymour ise bu çeviriyi “The Nightingale in the Garden of Lover” adıyla İngilizce'ye çevirmiştir.²¹ Eserin muhtevasına dair malumat bir önceki bölümde verildiği için burada tekrara ihtiyaç duyulmamıştır.

2. Üftâde Divanında Zikir

Arapça kökenli bir kelime olan zikir, sözlükte “bir şeyi anmak, hatırlamak” manasına gelmektedir. Dinî literatürde ise “Allah'ı anmak, Allah'ı hatırdâ tutmak” anlamında kullanılmaktadır.²² Zikir, aşağıdaki misaller özelinde görüldüğü gibi Kur'an'ın sarîh emirlerindedir:

*“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma!”*²³

*“...Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun..”*²⁴

*“Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın.”*²⁵

Zikir emri bütün Müslümanları kapsamakla birlikte tasavvufta

²¹ Azamat, “Üftâde”, 42/283.

²² Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/409.

²³ Kur'an Yolu, el-A'râf 7/205.

²⁴ el-Enfâl 8/45.

²⁵ el-Ahzâb 33/41.

zikre ayrı bir önem atfedilmiştir. Buna göre Allah'ı kulluk şuuru içerisinde devamlı zikretmek, Allah'a yakınlaşmaya, nefsi kötü huylarından arındırmaya ve terbiye etmeye vesile olur. Tasavvufî düşünceye göre Allah'ı sadece ibadet esnasında değil, her an hatırlamak ve O'na yönelmek gerekir. Bu durum, kişinin Allah'la olan irtibatını kuvvetlendirmesinin yanı sıra, nefis terbiyesi için de güçlü bir araçtır. Üftâde Efendi de mutasavvıf bir şair olarak divanında topladığı şiirlerde dünyanın fâniliğinden bahsetmiş ve insanları Allah'a yakınlaşmak için zikre davet etmiştir.

Hakk'a âşık olanlar

Zikrullahdan kaçar mı

Ârif olan gevherin

Yok yerlere saçar mı²⁶ (51)

Allah'a âşık olanlar O'nu zikretmekten geri durur mu? İrfan ehli kimseler elindeki cevheri boş yere sağa sola saçar mı? Âşık maşukunun ismini dilinden düşürmediği gibi Hakk'a vasıl olmak isteyen bir sâlik de Allah'ın zikrini dilinden düşürmemelidir. Konuşabilmek ve düşünebilmek, Allah'ın insana vermiş olduğu büyük nimetlerdendir. Allah'ı zikretmek ve yarattıkları üzerine tefekkür etmek varken bu iki nimeti malayani (boş ve faydasız) şeylerde kullanmak, elindeki mücevherleri sağa sola saçmaya benzer. Bu, irfan ehlinin sakınması gereken bir davranıştır. Üftâde bu şiirinde "Hakk'a âşık olanlar Zikrullahdan kaçar mı" diyerek tecâhül-i ârif sanatından yararlanmışır.

²⁶ Bu çalışmada Dr. Mustafa Bahadıroğlu'nun Semerkand Yayınlarından çıkan "Üftâde Divanı" isimli eserinin birinci baskısı kullanılmıştır. Şiir örnekleri verilirken alıntı yapılan beytin sonunda parantez içinde sayfa numarası verilmiştir.

*Hûdurur kuvvetleri tâliblerin
Refrefidir her zaman âşıkların*

*Dost yolunun menzilin kat' etmeğe
Kuvvetidir dâimâ âriflerin (52)*

Hû zikri Hak yoluna talip olanların hem manevî gücü hem de onları Allah'a ulaştıran binektir. Zikir, sâliklerin seyr ü sülûktaki menzilleri aşabilmeleri için manevî bir kuvvettir. Refref sözlükte “döşek, yastık” gibi manalara gelmektedir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in miraçta belli bir yere kadar Cebrâil ile geldiği, fakat sidretü'l-müntehâ'dan sonraki merhaleyi refref denilen bir çeşit örtünün üzerinde tek başında katettiği ifade edilmektedir.²⁷ Refref, dinî-edebî literatürde daha çok bu anlamda kullanılmaktadır.²⁸ Üftâde Efendi “Refrefidir her zaman âşıkların” ifadesiyle miraç hadisesine telmihte bulunmuştur.

*Cân u dilden hû demeklik her zamân
Derdinin dermândır sâdıkların (52)*

Gönülden ve samimiyetle hû zikrini söylemek her zaman sadıkların derdine derman olur. Nefsin manevî hastalıklarını tedavi etmek için zikri adeta bir ilaç mesabesinde gören Üftâde, bununla birlikte zikrin samimi bir kalp ile yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira Allah'ı

²⁷ Bk. Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 3/459; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “Hak Dini Kur'an Dili”, *Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*, 3/886.

²⁸ Ömer Zülfe, “Refref (Edebiyat)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/534-535.

huzur-u kalp ile gönülden zikretmek, maddî manevî birçok müşkilin çözümlmesine vesile olur.

*Hû dese bir kerre hem ehl-i safâ
Depreşir hep cânları vâsılların*

*Ka‘r-ı kalbe erişince zikr-i hû
Mahv olur varlıkları sâirlerin (52)*

Safâ ehli bir defa hû zikrini söylese ruhları depreşir/kıpırdar. Hû zikri insanın kalp kuyusuna erişince Allah’tan başka her şeyin varlığı silinir.

*Hû demek ile hakikat keşf olur
Seyri budur her zamân râsihlerin*

*Zikr-i hûyu vird edin Üftâde sen
Tâ bilesin sırrını sâirlerin (52)*

Hakikat hû zikriyle keşfedilir. Dinde âlim olanlar hep bu yol üzerinde bulunmuşlardır. Ey Üftâde, hû zikrini vird edin ve sakın dilinden düşürme. Böylece manevî yolun yolcularının sırrını öğrensin. Üftâde bu beytinde hû zikrinin seyr ü sülûkun manevî sırlarının anahtarı olduğuna vurgu yapmıştır.

*Hûdurur kuvvetleri dervişlerin
Hûdurur izzetleri dervişlerin*

*Hûdurur sermâyesi dervîşlerin
Hû demek evradıdır dervîşlerin*

*Hû ile cümle merâtib kat' olur
Rehberidir hû demek dervîşlerin (53)*

Üftâde yukarıdaki beyitlerin ilkinde hû zikrinin dervîşlerin manevî gücü ve izzeti olduğunu ifade etmektedir. İkinci beyitte zikrin, dervîşlerin hem sermayesi hem de gece gündüz dillerinden düşürmedikleri virdi olduğunu söyleyen Üftâde, zikrin dünya metaından daha önemli bir sermaye olduğuna işaret etmektedir. Üçüncü beyitte ise bütün mertebelerin hû zikriyle aşıldığını, Allah'ın zatına işaret eden hû zikrinin²⁹ manevî yolun yolcularına (dervîşlere) rehber olduğunu söylemektedir.

*Derde dermân dilersen Üftâde sen
Hıdmetin et hû diyen dervîşlerin (53)*

Ey Üftâde! Eğer derdine derman istersen, hû zikriyle Allah'ı zikreden dervîşlere hizmet et.

*Tutalım Hakk'ın emrini
Edelim dilde zikrini
Dahi gönülde fikrini
Cemâlin eyleye ihsân (84)*

²⁹ Bk. Osman Türer, "Hû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/260.

Lisan ile Allah'ı zikretmek ve O'nu gönülden tefekkür etmek/anmak suretiyle Allah'ın emrini tutalım ki, cennette cemâlullâha vasıl olalım. Türkçemizde yer alan “dervişin zikri neyse fikri de odur” atasözü herkesin malumudur. Kişinin fikrinde, düşüncesinde ne varsa dilinde/zikrinde de o vardır. Bunu tersten okumak da mümkündür. Bir şeyi çokça anmak/zikretmek, o şeyin gönülde ve fikirde yer etmesini sağlar. Yukarıdaki şiirde Üftâde, Allah'ın zikir emrini yerine getirerek O'nu çokça zikretmeye ve bu sayede zikri kalbe indirmeye davet etmektedir.

Erem visâle şevk ile

Görem cemâlin zevk ile

Cümle âşıklarla bile

Güzel adın işideyim

Güzel adın rehber bize

Aşkın dahi server bize

Cümle adın ezber bize

Güzel adın işideyim (115)

Ey Allah'ım büyük bir arzu ve istekle sana vasıl olayım ve cemalini zevkle seyredeyim. Bütün âşıklarla birlikte³⁰ senin güzel adını işiteyim. Senin adın bize rehber, aşkın bize önder, bütün isimlerin ise dilimizde ezberdir. Senin güzel adını işiteyim.

---

³⁰ Üftâde burada kuvvetle muhtemel bir zikir meclisini tasvir etmektedir.

*Ne dilde kim ola zikrin
Eriş e gönüle fikrin
Ede dâim senin şükürün
Güzel adın işideyim (115)*

Ey Allah'ım senin zikrin sadece dilde kalmasın. Gönlüm seni tefekkür etsin ve daima sana şükretsin. Senin güzel adını işiteyim.

*Üftâde'nin budur yolu
Hak yoluna dedi belî
Zikr eyleye dâim dili
Güzel adın işideyim (115)*

Üftâde'nin yolu budur, Hak yoluna belî demiştir. Dili daima Allah'ı zikretsin. Allah Teala dünyayı ve içindekileri yaratmadan önce gelmiş ve gelecek bütün insanların ruhlarını yaratmıştır. Daha sonra bütün ruhları huzurunda toplayarak: *أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ* “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sormuştur. Bütün ruhlar da: *قُلُوا بَلَى* “Evet, sen bizim Rabbimizsin” cevabını vermişlerdir.³¹ Bu konuşmanın gerçekleştiği zaman için “kâlû belâ” denmektedir. *بَلَى* (belâ) kelimesi Arapça evet manasına gelmektedir. Fakat Türkçemizde bu kelimenin Farsçalaşmış şekli olan *بَلَى* (belî) kelimesi daha çok kullanılmıştır. Üftâde bu şiirinde “Hak yoluna dedi belî” ifadesiyle kâlû belâyâ telmihte bulunmuştur.

*Olmasa idi cemâlin va 'desi âşıklara
Kim karâr ederdi bunda 'âşıkı zâr eyleyen*

³¹ el-A'râf 7/172.

*Cânlarını inleyen bunda senin zikrindürür
Zikr içinde cânlarını gark-ı envâr eyleyen (122)*

Eğer Allah'ın cennette müminlere cemâlini gösterme vaadi olmasaydı kimse âşıkları bu şekilde inletip âh u zâr ettiremezdi. Sâliklerin (Allah'a yalvarmak ve yakarmak suretiyle) canlarını inleyen şey Allah'ın zikridir. Allah Teala zikirle (zikretmeleri vesilesiyle) onların ruhlarını nurlara gark etmiştir.

*Yâ ilâhî zikrin ile ver gönüllere cilâ
Görüne tevhîd içinde hûb cemâlin ey Hudâ*

*Rehber eyle zikrini olsun vesîle zâtına
Zikr içinde erdiler cümle erenler hep sana*

*Cânımıza zikrin ile ver hayât-ı câvidân
Kim fenadan kurtulup zikrinle bulsun bekâ (128)*

Üftâde, yukarıdaki beyitlerin ilkinde Allah'tan zikrin nuruyla gönülleri cila gibi tertemiz etmesini niyaz etmektedir. Tasavvufî düşüncede gönül bir ayna mesabesinde. Gönül aynasını tevhit zikriyle yıkayıp temizlemek gerekir. Zira Allah'ın cemâli ancak zikir ve ibadetle tertemiz olmuş bir gönle tecelli eder. İkinci beyitte Cenâb-ı Hakk'a vasıl olabilmek için Allah'tan zikri kendisine rehber etmesini istemektedir. Zira Allah'a vasıl olanlar hep O'nun zikri ile bu mertebeye ulaşmışlardır. Son beyitte ise fena makamından kurtulup Allah'ın zikriyle beka makamına erebilmeyi niyaz etmektedir.

*Dost cemâlin görmeğe müştâk olan zikr eylesin
Cânını pervâneveş şem 'a uran zikr eylesin (131)*

Cenâb-ı Hakk'ın cemâlini görmeyi arzulayan, Allah'ı zikretsin. Mum ateşinin etrafında kanat çırpın pervane (kelebek) gibi canını ateşe atan Allah'ı zikretsin. Üftâde bu beytinde zikreden dervişleri pervaneye benzetmektedir. Pervane metaforu divan edebiyatında aşkı anlatmak için sıkça kullanılan metaforlardan biridir. Mum maşuku, pervane aşığı, mumun ateşi ise aşkı simgeler. Yaygın anlatıya göre pervane mumun ateşine doğru yönelir ve onun etrafında dönmeye başlar. Amacı mumun ateşine daha çok yaklaşmaktır ve her dönüşünde daha da yaklaşır. Fakat bir süre sonra pervanenin kanadı, yanmakta olan mumun alevine temas eder ve yanar. Böylece pervane, aşkı uğruna kendisini feda eder. Seyr ü sülûk yolunda olan bir derviş de maşuku ve maksudu olan Allah için nefisini feda etmeli, nefs-i emmârenin gayrimeşru heva ve heveslerini zikir ateşiyle yakmalıdır.

*Dost cemâlinin yolu zâkirlerin zikridürür
Ol cemâlin nûruna ersem diyen zikr eylesin (131)*

Allah'ın cemâlini görebilmenin yolu O'nu zikreden zakirlerin zikrinden geçmektedir. Öyleyse Allah'ın cemâlinin nuruna talip olanlar O'nu zikreylesin.

*Hak yoluna sâdık olan cânını vermek gerek
Cânını vermekliğe lâyıf olan zikr eylesin (131)*

Allah'ın yoluna sadakat ve samimiyetle bağlı olan kişi, bu yolda

canından dahi vazgeçmelidir. Allah yoluna canını vermeye hazır olan zikreylesin. Ashâb-ı kirâm Bedir ve Uhud gibi çetin muharebelerde Allah için canlarını ortaya koyarken dahi namazı ve Allah'ı zikretmeyi terk etmemişlerdir. Buradan anlamaktayız ki zikir, savaş dâhil hiçbir koşulda terk edilemeyecek kadar önemli bir ibadettir.

Cân u dilden zâkir olan erer ol mezkûruna

Zikr içinde kendüyi yoğ eyleyen zikr eylesin (131)

Allah'ı tam bir ihlas ve samimiyetle zikreden kimse bir süre sonra O'na meyleder ve muhabbet duyar. Zikirde kendini (nefsini) yok eden zikreylesin. Zikirde aslolan, zikri kalbe indirebilmektir. Tasavvufî bakış açısına göre zikrin sadece dil ve dudakta kalması, gönle işlememesi kabukta kalmaya benzer. Maksut olan, cevizin kabuğuyla uğraşmak değil, özüne inebilmektir. İkinci mısradaki geçen “Zikr içinde kendüyi yoğ eyleyen” ifadesiyle fenafillah makamına işaret edilmiştir. Fenafillah kavramı, Allah'ta yok olmak manasına gelen tasavvufî bir kavramdır. Tasavvufta seyr ü sülûk diye isimlendirilen manevî yola giren mürit, mürşidinin gözetimi altında (nafile namaz, zikir, oruç gibi) çeşitli ibadetlerle nefsinin terbiye etmeye çalışır. Bu manevî yolculuğun nihayetinde mürit, kendi benliğini Allah'ın varlığında yok ederek fena makamına ulaşır ve kulluk şuuruna erer. Hadis-i Kutsi'de buyrulduğu gibi³² kul, Rabbine dönüp (ibadet ve taat ile) O'na yakınlaşınca Allah da kulunu sever ve onun gören gözü, tutan eli olur. Yani kul her şeye Hakk'ın nazarıyla, ibretle bakmaya başlar. Fakat tasavvuftaki bu mertebeler insanı

---

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmî'u's-sahîh, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 1422/2001), “Rikâk”, 38.

aldatmamalıdır. Kişi, manevî olarak ne kadar ileri giderse gitsin kulluk vazifelerinin ölünceye kadar devam ettiğinin şuurunda olmalıdır. Üftâde de “Zikr içinde kendüyi yoğ eyleyen zikr eylesin” diyerek, fenafillah makamına ulaşan kişinin de ibadeti terk etmeyip Allah’ı zikretmeye devam etmesi gerektiğini veciz bir üslupla ifade etmektedir.

*Zâkir olan zikr ederse Hak da anı zikr eder
Her ki diler Hak anı zikr eyleye zikr eylesin (131)*

Kişi Allah’ı zikrederse Allah da (rahmet, mağfiret ve dualarına icabet etmek suretiyle) onu zikreder. Allah’ın kendisine rahmet etmesini, günahlarını bağışlamasını ve dualarını kabul etmesini isteyen zikreylesin.

*Her ki diler zikr eder Allâhu Kuddûsü’s-Selâm
Şeksiz ol sultânı buldu şevk eden zikr eylesin*

*Dermend Üftâde’nin budur murâdı dâimâ
Gayrıyı terk eyleyip dosta bakan zikr eylesin (131)*

Allah’a vasıl olmak isteyen kişi, her türlü noksanlıktan münezze (Kuddûs) olan Allah’ı zikrederse şüphesiz ki O’na vasıl olur. Dertli Üftâde’nin arzusu budur. Masivayı (Allah’tan başka herşeyi) terk edip yalnızca Allah’ın rızasını kazanmaya bakan zikreylesin.

*Sevenler zâtın Allah’ın
Gelin zikr edelim Hakk’ı
Erişe göklere âhın
Gelin zikr edelim Hakk’ı*

Gülistânına varalım
Hakk'ın zikrini sürelim
Ne var gönülde görelim
Gelin zikr edelim Hakk'ı (132)

Allah'ı sevenler gelin Allah'ı zikredelim, feryâdımız ta göklere erişsin. Hakk'ın gülistanına varıp zikredelim ve gönlümüzde olanı görelim. Burada gülistandan kasıt kuvvetle muhtemel zikir meclisidir. Ayrıca “Gelin zikr edelim Hakk'ı” ifadesi de bu düşüncemizi desteklemektedir.

Gönülden yollar açıla
Hakk'ın rahmeti saçıla
Şarâb-ı kevser içile
Gelin zikr edelim Hakk'ı (133)

Gönülden manevî yollar açılsın, Allah'ın rahmeti saçılsın. Kevser şarabı içilsin, gelin Allah'ı zikredelim. Burada kevser şarabından kasıt, Allah'ı zikredip O'na itaat etmenin mükâfatı olarak cennette yalnız müminlere ikram edilecek olan kevser olabileceği gibi, Allah'ı zikretmenin manevî sarhoşluğuna da işaret edilmiş olabilir.

Hakk'ın zikrindedir yolu
Bezen zikri ile dili
Budur âşıkların hâli
Gelin zikr edelim Hakk'ı

Cemâlinin delîlidir

Nebîlerin sebîlidir

Velîlerin halîlüdür

Gelin zikr edelim Hakk'ı (133)

Cennete ve Allah'ın rızasına giden yol zikrullahtan geçer. Bu sebeple gönlünü Allah'ın zikri ile süsle/donat. Zira Hak âşıklarının hali budur. Zikir, kulu Allah'ın cemaline vasıl olmaya götüren bir rehberdir. Zikrullah peygamberlerin yolu, velilerin dostudur. Gelin Allah'ı zikredelim.

Demişdir beni ananı

Anaram ben dahi anı

Erişip vaslıma cânı

Gelin zikr edelim Hakk'ı (133)

Cenab-ı Hak buyurmuştur ki, beni zikreden kulumu ben de zikrederim. Böylece kulum bana vasıl olur. Allah Teala Kur'an-ı Kerim'de kulun kendisini zikretmesine mukabil kendisinin de kulunu zikredeceğini buyurmuştur. Zikir hem kalple hem dille hem de fiille gerçekleştirilen bir ibadettir. Kalple zikir, insanın her işinde ve davranışında Allah'ı hatırlaması, helal ve haramı gözetmesiyle; dille zikir, Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını dille tekrar etmesiyle; fiille zikir ise Allah'ın emir ve nehiyelerini gözeterek yaşamasıyla olur. Kişi, her halinde Allah'ı hatırlar, Allah'ın kendisini gördüğü ve yapıp ettiklerinden haberdar olduğu şuuruyla yaşar ve O'nun rızasını kazanmaya çalışırsa Allah da onu anar, yani ona yardım eder ve derecesini yükseltir.³³

³³ Bkz. Karaman vd., *Kur'an yolu*, 1/237.

Garîb Üftâde'nin derdi
Ki dâim zikr ola virdi
Erenler zikr ile erdi
Gelin zikr edelim Hakk'ı (133)

Bu garip Üftâde'nin derdi Allah'a hakkıyla ibadet edip onu daima zikretmektir. Zira Allah'ın rızasını murat edenlerin hepsi zikirle Allah'a vasıl oldu.

Şükür Allah'a ey dostlar
Bugün zikr eyledik Hakk'ı
Ki birledik anın zâtın
Bugün zikr eyledik Hakk'ı

Güzel güzel dedik Allah
Dilimize kolay geldi
Kabûl eyleye ol sultân
Bugün zikr eyledik Hakk'ı (134)

Allah'a şükürler olsun ey dostlar. Zira bugün Allah'ın zatını birleyerek (O'nun bir olduğunu ikrar ederek) O'nu zikreyledik. Rahatlıkla ve kolaylıkla Allah'ı zikrettik. Allah Teala zikrimizi kabul eylesin. Celvetiyye tarikatında esas olan tevhit zikridir. Üftâde de bu şiirinde tevhit zikrine vurgu yapmıştır.³⁴

---

³⁴ Bu hususta bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır: Ali Murathan Dikel, *Hz. Üftâde'nin Dîvânı'nda Tevhîd Kavramı* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

*Elimizden gelen oldur
Ki tevhîd idevüz dâim
Gönülden adını anıp
Bugün zikr eyledik Hakk'ı*

*Edenler Hâlik'in zikrin
Ki anları sever Allah
Melekler de bile eder
Bugün zikr eyledik Hakk'ı (135)*

Elimizden gelen Allah'ı gönülden anarak ve birleyerek zikretmektir. Allah'ın isimlerini gönülden anarak zikrettik. Allah, kendisini zikreden kulu sever. Melekler dahi Allah'ı zikrederler.

*Dileriz dâim Allah'dan
Gire kalbimize nûru
Gönül levhine yazıla
Bugün zikr eyledik Hakk'ı*

*Gönüllerden bozulmayıp
Ölür iken ola sâbit
Delîl ola cemâline
Bugün zikr eyledik Hakk'ı (135)*

Üftâde yukarıdaki ilk dörtlükte Allah'tan daima nurunu kalbine nakşetmesini dilemektedir. İkinci dörtlükte ise zikrin son nefese kadar gönlünde sabit olmasını, son nefeste de kendisine yoldaş olmasını ve böylece kendisini Allah'ın cemaline ulaştırmasını niyaz etmektedir. Son devrin önemli mutasavvıflarından olan "Aşkî" mahlaslı Muzaffer Özak'ın

da dediği gibi ömür boyu yapılan bütün zikir ve tesbihler son nefeste Allah'ı zikredebilmek için bir nevi antrenman mesabesindedir. Üftâde de tam da bu sebeple ölüm anında da dilinin zikirde olmasını temenni etmektedir.

*Dürüş cehd eyle Üftâde
Açıla bağlı kapılar
Seçile cümle ma'nâlar
Bugün zikr eyledik Hakk'ı (135)*

Ey Üftâde, manevî yolda (seyr ü sülûkta) gayret et ki bağlı kapılar açılsın, bütün kapalı manalar sana ayan olsun.

*Yürür iken sağ u sâlim
Yarağun eylegil dâim
Hakk'ın zikrine ol kâim
Dilersen Hak cemâlini (138)*

Eğer Allah'ın cemâlini istiyorsan can bedende, sağlığın da yerindeyken zikri (nefis ve şeytana karşı) daima silah olarak kullan.

*Gözet Üftâde yolunu
Ki öğret zikre dilini
Duâya kaldır elini
Dilersen Hak cemâlini (139)*

Ey Üftâde, Hak cemâlini görmek istiyorsan ellerini duaya kaldır,

hangi yolda olduğunun farkında ol ve dilini zikre alıştırdır.

Sonuç

Üftâde Efendi 16. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî açıdan olduğu gibi edebiyat ve sanat alanında da en parlak döneminde yaşamış âlim, ârif ve fâzıl bir şahsiyettir. Hemen her mutasavvıf gibi Üftâde de şiirle uğraşmıştır. Celvetiyye tarikatının pîri olması hasebiyle divanında dinî ve tasavvufî unsurlar oldukça yoğundur. Şiirleri tekke ve tasavvuf edebiyatı tarzına uygundur. Şiirlerinde kullandığı dil ve üslup incelendiğinde Yunus Emre'ye oldukça benzediği görülmektedir. Fakat Üftâde'nin Yunus'tan ayrıldığı nokta, şer'î açıdan izahı kolay olmayan coşkulu ifadelerle yer vermemesi ve şatahat üslubundan kaçınmasıdır. O, şiirlerinde Hallâc-ı Mansûr, Seyyid Nesîmî ve Niyâzî-i Mısrî'nin aksine şeriâtın zahirî hudutlarını zorlayacak coşkun ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Bu bakımdan Cüneyd-i Bağdâdî ve İmâm-ı Rabbânî'nin çizgisini benimsediğini ve daha temkinli bir tavır takındığını söyleyebiliriz.

Divanında ilâhî aşktan, dünyanın fâniliğinden, Allah'a vasıl olma yollarından sade ve anlaşılır bir üslupla bahseden Üftâde, bu bağlamda zikre ayrı bir önem vermektedir. İncelediğimiz manzumelerden çıkardığımız tespitleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Zikri, kulu Allah'ın rızasına ulaştıracak bir rehber olarak gören Üftâde, lisan ile yapılan zikri tavsiye etmekle birlikte, zikrin dilden kalbe indirilmesi gerektiğini de öğütlemektedir.

Zikrin ihlasla ve şuurla yapılması gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Zikrin kalbi masiva gibi manevî kirlere temizleyici bir özelliği olduğunu vurgulamıştır. Ona göre zikir, nefsin gayrimeşru

isteklerine karşı bir silahtır. Sâlik, bu türden heveslere zikir silahı ile karşı koymalıdır.

Zikre temas ettiği şiirlerin genelinde zikre teşvik ve davet çağrısı vardır. Bazı şiirleri münacat türünde değerlendirilebilir. Yer yer zikir meclisi tasvirleri yaptığı görülmektedir. Şiirlerinde teşbih, telmih ve tecâhül-i ârif gibi söz sanatlarından da faydalanmıştır. Özellikle telmih sanatını sıkça kullanmıştır. Şiirlerinde "zikir" ifadesinin yanı sıra "zokrullah" ve "zokr-i hû" gibi terkipler de kullanmıştır. Pek çok şiirinde Kur'an-ı Kerim ayetlerine atıfta bulunmuştur.

Kaynakça | References

- Azamat, Nihat. “Üftâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/282-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bayrakçı, Sami. *Meşhur Osmanlı Sûfilerinden Üftade (1490-1580) ve Hal-i Tarikat İsimli Eseri (Metin Transkribe ve Tahlili)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010. <http://ktp.isam.org.tr/?url=tezilh/findrecords.php>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmi‘u’s-sahîh. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavku’n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.
- Çetin, Hilal. *Vâkıât-ı Hüdayî’nin tahlil ve tahkîkî (17 Ramazan 986/30 Rebiü’l ahir 987)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017.
- Efendi, İlyas. *İsmail Hakkı Bursevi’nin Kitabı’s-silsileti’l-celvetiyye’si*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1994. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ekici, Hacer. *Vâkıât-ı Hüdayî’nin Tahlil ve Tahkîki (1 Rabîu’l-âhir-9 Şevvâl/987)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017.
- Gökmen, Zehra. *Hüdayî’nin Vâkıât-ı Üftâde İsimli Eserinin Muizzüddin Celvetî Tarafından Yapılan Tercümesi (Metin ve İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019.
- Kara, Mustafa. *Bursa’da Tekkeler ve Tarikatlar*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2012.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 8. baskı., 2020.
- Koçoğlu, Turgut. *İki Kutup Hüdayi ve Üftade Bir Eser Vakıat Tercümesi*. Ankara: Laçın Yayınevi, 1. Basım, 2014.
- Kur’ân Yolu*. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Nalbat, Mustafa. *Vâkıât-ı Hüdayî’nin tahlil ve tahkiki (II. Cild)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017.
- Öngören, Reşat. “Zikir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Türer, Osman. “Hû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Üftâde, Mehmed Muhyiddin. *Üftâde Divanı*. haz. Mustafa Bahadıroğlu. İstanbul: Semerkand Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. “Hak Dini Kur’an Dili”. *Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*. Erişim 26 Kasım 2023. http://e-kitap.yek.gov.tr/urun/hak-dini-kur-an-dili--1-cilt-_743.aspx?catid=279
- Zülfe, Ömer. “Refref (Edebiyat)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.